

A könyv egyes fejezeteiben mind LÖRINCZ JULIANNA, mind JÁSZAY LÁSZLÓ több külön-külön publikált korábbi dolgozat kutatási eredményeit is felhasználta. Ám a szerzők jelen közös munkája mégis minőségileg jóval több ennél, hiszen magasabb szinten, kiértékelő összegző elemzésben, rendszerezett keretben az orosz ige morfológiai osztályának tágabb paradigmáját tekinti át. A variancia kérdéskörét, a pragmatikai és stilisztikai, képzési és használati lehetőségeket egyaránt tüzetes elemzés alá veszi. LÖRINCZ JULIANNA ugyanakkor a magyar nyelvész szemével is mérlegeli az alakvariánsok pragmatikai és szemantikai eltéréseit.

Mint JÁSZAY LÁSZLÓ a könyv végén hangsúlyozza, a nyelvoktatás magasabb szintjén, illetve a nyelvészet mint szaktudomány oktatásának keretében aligha tartható az iskolai nyelvoktatás-módszertan számára egyszerűnek tetsző nyelvfelírás, amely túlzottan merev szabályokban megfogalmazott útmutatásokat ad. Ezzel a gondolattal egyetértve, a magunk részéről súlyának megfelelően a következőképpen jelölhetjük ki a *Variancia az orosz ige paradigmájában* című munka hasznosíthatóságának körét: kétséget kizáróan megállapítható, hogy egyedülálló helyet tölt be ez a munka a magyar nyelvészeti tudományosságban. Az orosz igei variativitást segítségével egyszerre szemlélhetjük ugyanis egy elsősorban magyar nyelvvel foglalkozó nyelvész és egy orosz nyelvészben régóta elismertséget szerzett magyar aspektológus egymást gazdagító, közösen újat teremtő megközelítési stratégiáján keresztül. A nagy önfegyelmet tükröző, mértéktartó terjedelem, meglátásunk szerint, bizvást növelhető lenne egy újabb kiadás során stilisztikai, pragmatikai szövegrészek, oldottabb, „iskolásabb” magyarázatok beszerkesztésével, hiszen a szorosan vett nyelvész olvasókon túl igényessége és érdekessége miatt ezt a kötetet örömmel ajánlhatnánk a fordítási ekvivalenciát e körben vizsgáló szakemberek vagy az orosz nyelv iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség figyelmébe is. A gazdag szakirodalom, a hallgatóknak, kutató nyelvészeknek egyaránt hasznos névmutató, s a fejezetek végi igejegyzék a körültekintő, a használhatóságot megkönnyíteni akaró szerzői szándékot dicséri.

Az egrí Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadójának gondozásában 2001-ben megjelent kötet, úgy véljük, sokat forgatott, fontos kézikönyve lesz a magyar nyelvészek oroszul értő, nem kis létszámú körének.

Cs. Jónás Erzsébet

Láncz Irén: Csantavéri hiedelemmondák
Rubicon, Becse, 2001. 159 p.

Majdnem száz éve már annak, hogy több nyelvész kollégájával együttműködve RUDOLF MERINGER, a grazi egyetem professzora 1909-ben „Wörter und Sachen” címmel folyóiratot indított, amely a nevében jelzett irányzatnak és módszernek több mint három évtizeden keresztül a legfontosabb fórumává vált. Ez a felfogásmód lényegében az újgrammatikusok elméleti-módszertani elképzeléseinek ellenhatásaként kezdett elterjedni, mégpedig más, szintén újabb irányzatok mellett. A legjelentősebb elméleti előfutára HUGO SCHUCHARD, a XX. század első harmadának sokoldalú és nagy hatású nyelvtudósa volt, aki fontos szerepet játszott abban, hogy „Már a századforduló éveiben kezd teret

hódítani az a felismerés, hogy a szavak »vándorlásában« nem elegendő pusztán csak a megfelelő korban működő és ható hangtörvényekre és esetleg a szó jelentésére támaszkodni, hanem a nyelvi tények tanulmányozásán kívül vizsgálni kell a szavaktól jelölt »dolgozat és tárgyakat«, általában számolni kell azokkal a művelődéstörténeti tényezőkkel is, amelyek hozzásegíthetik a kutatót a szó eredetének a tisztázásához” (MÁTÉ JAKAB: *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997. 147).

A „Wörter und Sachen” irányzat szemlélete és módszere kezdetben elsősorban CSÜRY BALINT révén Magyarországon is meghonosodott, később pedig – az 1930-as években – CSÜRY tanítványainak gyűjtő és feldolgozó tevékenységével nyert nagyobb teret, és még évtizedek múltával is követőkre talált. Így például PENAVIN OLGA szerteágazó, gazdag életművében is, noha ő nem volt közvetlenül Csüry-tanítvány, de az 1930-as években mint debreceni egyetemi hallgatót őt is megérintette az akkoriban ott munkálkodó iskolateremtő tudós, a kiváló nyelvjáráskutató professzornak a szellemisége, sokakra kisugárzó hatása. Ezzel is magyarázható, hogy tudományos érdeklődése már pályája elején a magyar dialektológia és a néprajz felé fordult, majd e tudományszakokban önálló kiadványok egész sorában teljesedett ki. A volt Jugoszláviának – a Muravidéktől szinte a Vajdaságig – nincs olyan magyarlakta vidéke, ahol ne folytatott volna tájnyelvi anyaggyűjtést és feldolgozást. Ennek során 1960-ban hallgatóival például az észak-bácskai Csantavér községbe is eljutott, és az akkor végzett magnetofonos gyűjtésből két szövegfölvétel LÁNCZ IRÉN „Csantavéri hiedelemmondák” című munkájába is bekerült. A szerző ezzel a kötetével, amely néprajzi és nyelvészeti szempontú feldolgozás, tehát olyan tanszéki hagyományt folytat, melyet ott elsősorban PENAVIN OLGA alakított ki.

LÁNCZ IRÉN több mint két évtizede foglalkozik Csantavér tájnyelvével, ennek egyik eredménye például a „Köznyelvi és nyelvjárási alakok szembenállása a csantavéri nyelvben” című dolgozata (in: *Hungarológiai Közlemények* 16. 59. főszerk.: MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ. Novi Sad – Újvidék, 1984. 809–846). Nyelvjárási vizsgálódásaihoz sok följegyzést és több magnetofon-fölvételt készített a községben, kezdetben elsősorban az idősebb nemzedék és a középkorúak körében. Mivel a hiedelemvilág tárgykörében sokkal nehezebb az adatközlőket rávenni arra, hogy például különféle babonás szokásokról beszéljenek, ezért érthető, hogy ez neki is csak később sikerült. A szerző erről a következőket írja: „Az első hiedelemmondákat és hiedelemközléseket a 70-es évek végén jegyeztem le, de a gyűjtés során azt tapasztaltam, hogy a kérdezettek nem szívesen beszélnek az engem érdeklő témákról (...) 1987-ben és 1988-ban már nagyobb sikerrel jártam, sok hiedelemmondát gyűjtöttem, mert akkor nagy öröömre az új adatközlők szívesen meséltek történeteket boszorkányokról, hazajáró lelkekről, mitikus tárgyokról, babonákról. Olyan történeteket, melyekből kiolvasható közösségünk hitvilága, az a tudásanyag, amely a világra vonatkozó elképzeléseket öleli fel. A lejegyzett hiedelemmondák közlését éppen ezért tartom fontosnak. És azért is, mert Csantavér hiedelemvilága még nincs feldolgozva” (3).

A *Bevezetésben* (3–5) a magnetofonnal gyűjtött szövegfölvételek lejegyzésének, átírásának módjáról és a kötet tartalmáról nyújt áttekintést a szerző. Csak helyeselni lehet, hogy Csantavér vázlatos történetéről is képet kap az olvasó (6–10), ugyanis ennek ismeretében válik érthetővé – amint az „A csantavéri nyelvjárás főbb sajátosságai” című

fejezetből (11–19) és a vizsgálat alapjául szolgáló szövegekből (77–131) jól kitűnik –, hogy mivel, milyen településtörténeti okokkal magyarázható a község tájnyelvének viszonylagos tarkasága.

Csantavér nyelvjárásának többszínűsége múltjával függ össze. A török hódoltság korában ugyanis lakóinak száma annyira megcsappant, hogy 1702-ben önállósága is megszűnt, amikor a csantavéri pusztát Szabadkához csatolták. Csak 1780-tól, újratelepítésének kezdetétől indult fejlődésnek, és a különböző nyelvjárasterületekről történt beköltözések következtében tájszólása azután vált többretegűvé.

A szerző által felsorolt tájnyelvi jelenségek alapján napjainkig – viszonylag markánsan – két nyelvjárási régió különíthető el egymástól a községben: a Szeged vidéki népnyelv és a palócos-jászos nyelvjárás. A Szeged környéki sajtásokok a következők: 1. a felső nyelvválású rövid magánhangzók helyén hangsúlyos helyzetben hosszúak fordulnak elő (például *cúkor, tükör; kút : kútat, út : útat*). – 2. a köznyelvi *-szor, -szer, -ször* és a *-kor* ragokkal szemben az *-r* nélküli, hosszú *ó*-val és *ő*-vel hangzó formák használatosak (például *haccó, háromszó, öccő; akkó, karácsonkó*). – 3. viszonylag gyakori a zárt *u*-zás (*ú*-zás) és *ü*-zés (*ű*-zés) jelensége (például *bukor, hun, ustor; azúta, fúru, túru; gyükér, lük; bú, búven*). – 4. a köznyelvi *keserű* helyett *kesere*, a *savanyú* helyett pedig *savanya* hangalakú formák élnek.

A Csongrád megyei Vásárhelyről (ma Hódmezővásárhely) és Makóról történt betelepítésen kívül például Félegyházáról (ma Kiskunfélegyháza), Újkécskéről (Tiszakécske városrésze) és Majsáról (ma Kiskunmajsa) is érkeztek Csantavérre telepesek, akik viszont az eredeti palócos-jászos nyelvjárásukat tartották meg. Ennek máig megőrzött sajtáságai a következők: 1. az erős fokú zárt *ë*-zés (például *bëgre, csëpëg, mëgé, mëgëtt*) palócos, a gyenge mértékű labiális *ö*-zés (például *csönd, gyönge, gyöp, köröszt, söpör, vödör*) pedig inkább déli palócos-jászos nyelvjárásra utal. – 2. az ajakkerekítéses magánhangzók helyén illabiális magánhangzók jelentkeznek (például *bíbájos, hívejkúj; kilső, rihes*). – 3. az *-ë* eredményhatározó ragja illeszkedés és kötőhang nélkül járul a töszóhoz (például *macskájë változott*). – 4. az egyik legjellemzőbb vonása a zárt *í*-zés (például *árnyík, beszíd, emlék, fehír, fíny, festík, píz, remíny*). Mivel az utóbbi jelenség – igaz, jóval kisebb gyakorisággal – a Jászságban is él, a palóc és a Szeged környéki nyelvjárásokra viszont nem jellemző, ezért más vidékről kerülhetett Csantavér nyelvébe. A község újratelepítésénél felsorolt helységek között két Érsekújvárhoz közeli helység, Naszvad és Tardoskedd is szerepel (7). Föltevésem szerint a ma is erős fokú zárt *í*-zés az onnan áttelepült lakosság eredeti tájszólásából öröközhetett meg. A több helyről települt Csantavér nyelvjárásának talán ez lehet a harmadik rétege. Hogy ez így van-e, annak bizonyításához természetesen további vizsgálódásra, újabb nyelvi-nyelvjárási adatok (például valódi tájszók) vallatóra fogására volna szükség. Természetesen arról sem szabad megfeledkezni, hogy a több mint kétszáz évvel ezelőtt történt újratelepítés óta a község tájnyelvében az egyes nyelvjárási rétegek között olyan egymásra hatás ment végbe, hogy ennek következtében sajátos színezetű tájszólás alakult ki, amely előzményeinek legjellegzetesebb vonásaiból ötvöződött. Ezért az eredeti (kibocsátó) nyelvjárások sajtáságainak fölismerése napjainkban korántsem könnyű.

A kötetben közzétett szövegekben is találunk olyan példákat, amelyek nyelvjárási szempontból is figyelemre méltóak. Ilyen adatok például a következők: *meszetët* 'meszet', *kiskácsa*, *könyve* 'könnye', *sajátamag*, *sugdalócskázik*. Előfordul olyan nyelvjárási

jelenség is a vizsgált hiedelemmondák szövegeiben, amelyek elkerülték a szerző figyelmét, noha markáns vonásként jellemzik a csantavéri tájnyelvet. Ilyen a *be* igekötő zárt *é*-s megoldása, amely számtalan adatban ma is él, ezt jelzik például a 78. lapon található igealakok is (előfordulásuk sorrendjében): *bějőnni*, *bénézett*, *běžárkóztam*, *běžártam*, *běengedjem*, *běhajút* 'behajolt'. Ugyancsak palócos-jászos nyelvjárási sajátásként örökölt meg az egytagú *t* végű igéknek a rövid, múlt idejű alakja is (például *agyonütte* a 97., a *běkőttük* pedig a 128. lapon). Ezek a jelenségek nem szerepelnek a csantavéri nyelvjárás általános jellemzésében.

A fentiekben azért foglalkoztam viszonylag részletesebben Csantavér különböző tájnyelvi jelenségeivel, hogy számbavételükkel rámutassak a község nyelvi-nyelvjárási rétegeire, valamint ezeknek településtörténeti háttérére is. A különféle hiedelemmondák néprajzi szempontú vizsgálata (például az egyes motívumok elemzése) ugyanis fölveti annak kérdését is, hogy honnan, mely vidék(ek)ről kerülhettek a csantavéri hiedelemmondák rendszerébe. Erről a településtörténeti háttérrel ilyen összefüggésben sajnos nem esik szó a kötetben.

Hogy a szóban forgó kiadvány anyagánál fogva néprajzi és nyelvjárási vonatkozású, s mindkét tudomány szak szempontjából egyaránt hasznosítható, az természetesen abban is megmutatkozik, hogy a szerző kutatásainak középpontjában a csantavéri hiedelemmondák néprajzi elemzése (20–38) és szövegtani jellemzőinek feltárása áll (39–76).

„A csantavéri hiedelemmondák motívumai” című fejezet (20–35) a gyűjtött szövegek néprajzi szempontú elemzését foglalja magában. A hiedelemmondák katalógusa alapján a szerző sorra veszi azokat a motívumokat, típusokat, amelyek a kötetben levő szövegekben is (77–131) megtalálhatók. Ilyenek például a kísértet, a szellemek vonulása, a váltott gyerek, a gyógyító ember, a táltos, a garabonciás, az ígérés és a hozzá kapcsolódó gyógyítás. Aligha véletlen, hogy a természetfeletti erővel rendelkező emberek közül a legtöbb hiedelemmonda a boszorkányokhoz és cselekedeteikhez fűződik. A magyar falvakban ugyanis még fél évszázaddal ezelőtt is általában fennmaradt a boszorkányhit, akkoriban még sok helyütt név szerint is meg tudtak nevezni boszorkányokat. Így volt ez Csantavéren is. Ezért érthető, hogy a vizsgált szövegekben a velük kapcsolatos közlések terjedelmesebbek, és a boszorkányokkal összefüggő történetek elemzése a különböző hiedelemmonda-típusok sorában a többihez viszonyítva jóval nagyobb teret kap (24–28).

LÁNCZ IRÉN meglehetősen nehéz feladatra vállalkozott azzal, hogy a hiedelemmondák tárgykörében készített magnetofon-fölvételek szövegtani elemzését tűzte ki célul, hiszen nyelvjárási anyagon történő vizsgálódásra nemigen találunk példát, sőt általában a beszélt nyelvi szövegek kutatása is ritkaságszámba megy. Ezért sem könnyű a szerző által elemzett szövegfajtát a különféle szövegtípusok rendszerében elhelyezni.

A hiedelemmondák szövegtani vizsgálata azt mutatja, hogy a szerző jól ismeri és alkotó módon használja föl a témakörbe tartozó szakirodalmat. Megítélésem szerint jól választott, amikor elemzéseiben PETŐFI S. JÁNOS felfogását vette figyelembe, aki „szövegelméletében, a szemiotikai szövegtanban a szövegösszefüggésnek három, majd később négy megnyilvánulási formáját különbözteti meg. Az először körülírt háromféle összefüggés a szöveg három síkjához, dimenziójához köthető. E három szövegsajáttság a konnexitás, a kohézió és a koherencia. Az első két terminus a szöveg felépítésére, megszerkesztettségére, a harmadik a kifejtett helyzetek, tényállások közötti viszonyra utal.

Vagyis a konnexitás szintaktikai, a kohézió szemantikai, a koherencia pragmatikai természetű tulajdonság. A negyedik megjelenési formája az összefüggéseknek a konstringencia, amely a szövegben feltételezeten kifejezésre jutó valóságdarabok összefüggése” (38).

A szöveggrammatikai sajátságok témakörében LÁNCZ IRÉN a névelőhasználatot és a pronominalizációt, továbbá az előre- és hátrautalás, a jelenre vonatkoztatás eszközeit, a forikus elemeknek és a kötőszóknak a szerepét vizsgálja, mégpedig mindegyiket igen gazdag példaanyagon (39–45). Ugyanez az alaposság és részletesség jellemző a vizsgált szövegek különböző szemantikai sajátságainak (például a globális és lineáris kohézióknak, a helyet és időt jelentő kapcsolóelemeknek) az elemzésére és bemutatására is (45–59).

A csantavéri hiedelemmondák általában valamilyen megtörtént, igaznak hitt vagy elképzelt eseményt foglalnak magukban, vagyis olyan szövegeket, melyekben tartalmukat tekintve tipikus reprezentáció egy-egy történet. Ezenkívül azonban a szóban forgó „szövegek nemcsak információkat hordoznak, nemcsak tényeket, jelenségeket mutatnak be, hanem tartalmazzák a szöveg alkotójának magatartását, állásfoglalását is, sőt, ha másoktól származik a történet, ezzel kapcsolatban is vannak megjegyzések” (64–65). Éppen ezért természetesen a szerző figyelme kiterjedt nemcsak a szövegnek mint reprezentációnak a kutatására, hanem a modalitás és különféle eszközeinek vizsgálatára is (60–66), sőt a hiedelemmondának mint beszédaktusnak és a mondákban szereplő idézeteknek a vizsgálatára is (66–76).

Külön fejezetben (77–131) találhatók a magnetofonszalagról lejegyzett hiedelemmondák, melyeknek néprajzi és szövegtani elemzését, amint arról már szó esett, a szerző elvégezte. Ezek az egyszerűsített fonematikus átírásban közölt nyelvjárási szövegek dialektológiai tekintetben is fölhasználhatók, amint azt néhány hangtani, alaktani és szóképzési példával magam is illusztráltam. A *Függelékbe* (137–145) került hiedelemközlések is figyelemre méltóak, érdekesek. A kötetet a mondaszövegek jegyzetei, az adatközlők adatai és a felhasznált szakirodalom zárja.

Sz. Bozóki Margit

Károly I. Boda: Use of hypertext in information science. Concepts, systems, models, and applications (Hipertext az informatikában.

Fogalmak, rendszerek, modellek és alkalmazások)

Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, *PhD doktori értekezések*, 2002. 142 p.

A hipertext kutatást, annak szövegtani jellemzőivel és következményeivel bővíti BODA ISTVÁN Ph.D. disszertációja, és munkáját információs rendszerek keretébe helyezi. A könyv alakban is megjelent disszertáció ugyanakkor modellek bemutatásával illusztrálja elméleti, koncepcionális megállapításait, és ezek gyakorlati alkalmazása várhatóan az út további folytatására ösztönzi majd mind a szövegtanokat, mind az informatikai szakértőket. A munka pontos felépítése, megtervezése még a területen kevésbé járatosakat is könnyen tájékoztatja, illetve bevezeti az információtudomány és a szövegtan együttes alkalmazásából kialakított új koncepciók világába.

A disszertáció az információs rendszerek és a komplex adatstruktúrák ismertetésével indul, és ezt követi a természetes nyelvű szövegek struktúrájával összekapcsolt kore-